

مقدمه ای بر سیستم های تصویربرداری پزشکی

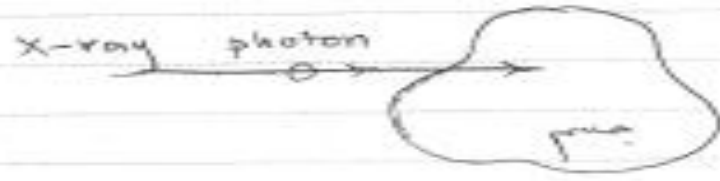
آشنایی با سیستمهای تصویربرداری با پرتو X - ادامه

برهم کنش (تعامل) پرتو X با بدن

• برای دستیابی به نسبت سیگنال به نویز (SNR) و کنتراست به نویز (CNR) بالا سه شرط لازم است:

1. برای SNR بالا، باید پرتو (دُز) کافی X به بدن تابانده شود،
2. برای CNR بالا، باید جذب پرتوهای X توسط انواع مختلف بافت به قدر کافی متفاوت باشد،
3. باید راهکاری برای حذف پرتوهای X منحرف شده (Scattered) حین عبور از بدن، وجود داشته باشد.

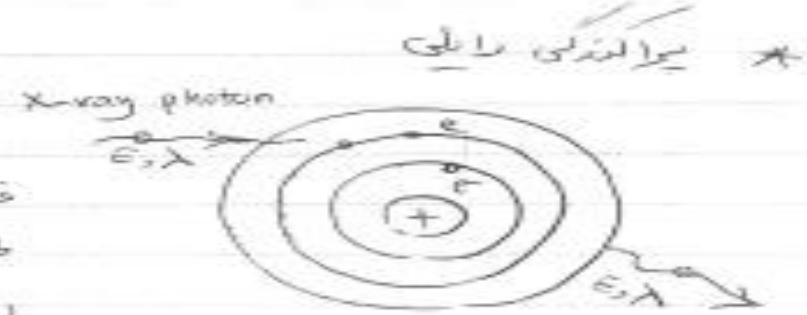
برهم کنش اشعه X

مکانیزم های برهم کنش فوتون و اتم جسم :

- * جذب فوتو الکتریک $\rightarrow$ ^{نیروی} دافعه بافت می شود و خارج می شود
- * پراکنش ریلی
- * پراکنش کامپتون
- * pair production $\rightarrow$ کم انرژی می افتد و شعاع پراکنده (X) ایجاد می شود

Rayleigh Scattering Coherent Scattering

فوتون از مسیر صافی خود منحرف می شود.
طول موج آن تغییر نمی کند.
در طول موج های کم رخ می دهد.

فوتون اشعه X انرژی خود را به اتم می دهد و اتم پراکنده می شود و بعد اتم فوتونی با همان انرژی آزاد می کند. در محدوده انرژی های پایین (5-30 keV) رخ می دهد

در محدوده تشخیصی (20-200 keV) معمولاً صرف نظر می شود.

ساز و کارهای جذب پرتوها

- در گستره ی انرژی مورد استفاده در تصویربرداری پزشکی، دو ساز و کار عمده در جذب پرتوهای X وجود دارند:
- 1. برهم کنش Photoelectric، مبتنی بر ضرایب تضعیف متفاوت بین بافتهای سخت (استخوان) و نرم،
- 2. پراکندگی Compton که عبارتست از انحراف پرتو X از خط سیر اولیه اش.
- در پی تعاملات بالا انرژی پرتوهای X کاهش می یابد، ولی انرژی پرتوهای منحرف شده کماکان در حدی هست که به آشکارساز برسند. این پرتوها، موجب سیگنالی تصادفی در پیش زمینه ی تصویر شده و به کاهش کنتراست تصویر می انجامند.
- یادآور می شود ساز و کارهای دیگری، همچون پراکندگی همدوس (coherent scattering) در تعامل پرتوهای X و بافتهای بدن مطرحند، اما در گستره ی انرژی مورد استفاده در پزشکی، تأثیر قابل ملاحظه ای ندارند.

تضعیف فتوالکتریک

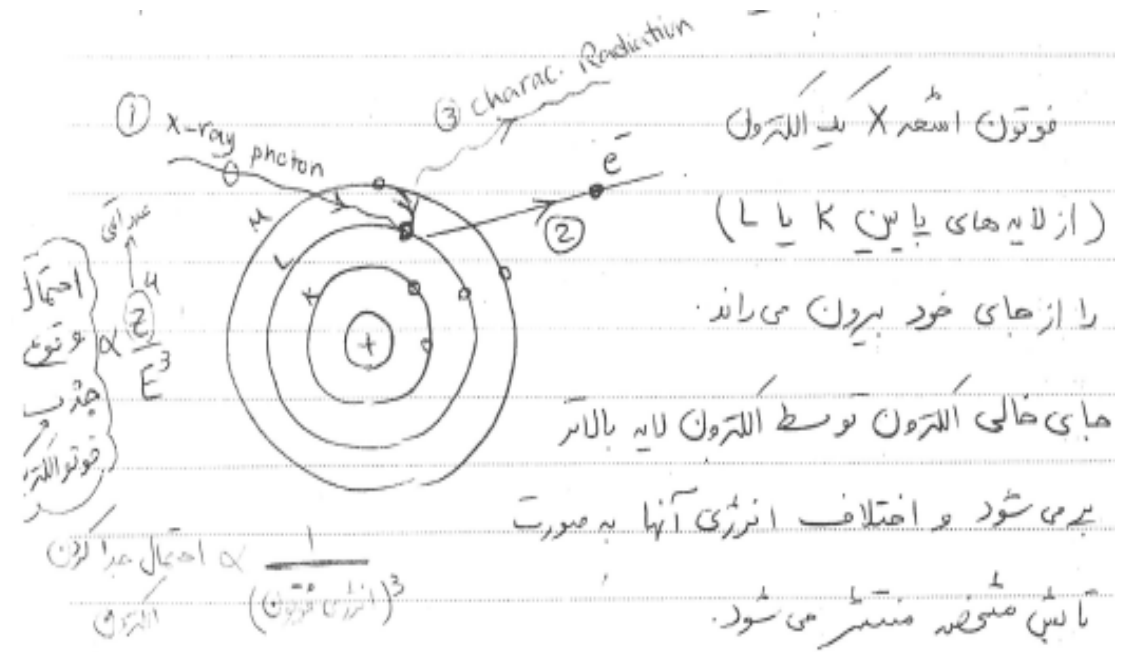
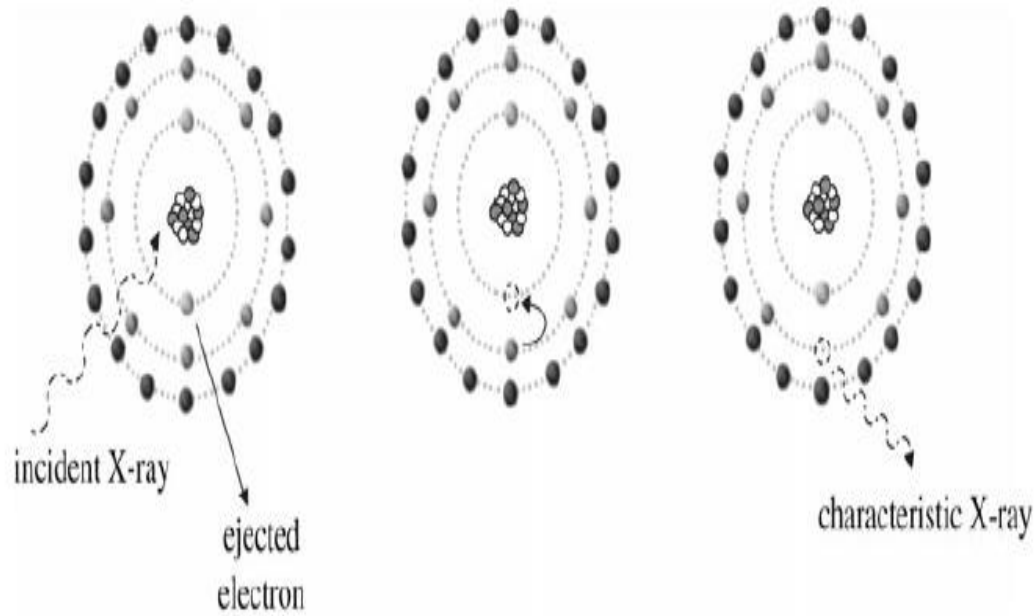
- تعاملات فتوالکتریک، بسیار شبیه به پدیده ی تابش ویژه، مطرح شده در قبل، بوده و نتیجه ی نهایی آن اینست که:

بخشی از پرتوهای X به طور کامل در بدن جذب شده و به آشکارساز نمیرسد.

- بر این اساس:

1. انرژی پرتو متلاقی (برخورد کننده) به واسطه ی تابش (خروج) یک الکترون از سطح انرژی K یا L توسط بافت جذب می شود. انرژی این الکترون خارج شده، برابر با اختلاف انرژی پرتو متلاقی و الکترون محصور است.
2. حفره ی ایجاد شده توسط الکترونی از لایه ی بیرونی تر جایگزین شده و انرژی پرتو X حاصل از این جایگزینی برابر با اختلاف انرژی الکترون در این دو سطح انرژی خواهد بود.

نمایش پدیده ی تضعیف فتوالکتریک

فوتون اسعه X متوقف می شود
اتم یونیزه می شود
تابش مشخصه

دیده ی یونیزه کننده است
(که مخرب رمانع است)
برای بدن

ادامه ...

- انرژی پرتوهای حاصل از پدیده ی تابش ویژه، بسیار اندک و در حد چند KeV بوده و به طور کامل در بدن جذب می شود و به آشکارساز نمی رسد.
- تعاملات فتوالکتریکی، بیش از سایر عناصر بدن، برای:
  - عنصر کربن، لایه های انرژی K2 و L4،
  - عنصر اکسیژن، لایه های انرژی K2 و L6 و
  - عنصر کلسیم، لایه های انرژی K2، L8، M8 و N2رخ میدهد.

احتمال رخداد پدیده ی فتوالکتریک

- احتمال رخداد تضعیف فتوالکتریک با عدد اتمی مؤثر و چگالی بافت نسبت مستقیم و با انرژی پرتوها نسبت عکس دارد:

$$P_{pe} \propto \rho \frac{Z_{eff}^3}{E^3}$$

نوع بافت	عدد اتمی مؤثر	چگالی نسبی
بافت نرم	7.4	1
چربی	6.9	0.9
استخوان	13.8	1.85

- عدد اتمی مؤثر بالای استخوان، به دلیل حضور قابل توجه کلسیم در این نوع از بافت است.
- مطابق رابطه و جدول فوق در انرژیهای پایین، کنتراست بالایی بین استخوان و بافت نرم داریم ولی با افزایش انرژی این کنتراست کاهش می یابد.

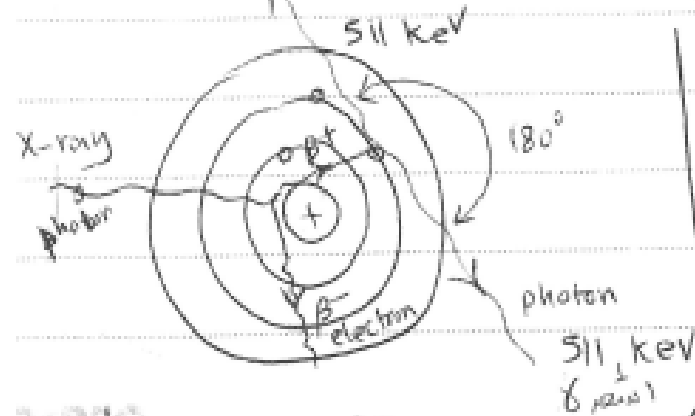

تولید جفت (pair production)

در محدوده تشخیصی اتفاق نمی افتد چون محدوده انرژی لازم بسیار بالاست.

در محدوده اشعه X تشخیصی اهمیت ندارد (به وقوع نمی پیوندد)

برای اشعه های پرتوانتر (1.02 MeV) اتفاق می افتد.

positron + electron $\rightarrow$ 2 photons

با زاویه 180° ، هر کدام با انرژی 511 keV

فوتون اشعه X تحت تأثیر میدان هسته

پوزیترون

β^+

positron

β^-

electron

جرم = جرم
بار = - (بار الکترون)

Annihilation radiation

2-photon w/ 511 keV

تولید دوباره با الکترون ترکیب

پراکندگی کامپتون (Compton Scattering)

- پراکندگی Compton ماحصل برهم کنش پرتو X و الکترونیست که به صورتی غیر استوار در لایه ی بیرونی اتمی در بافت قرار گرفته است.
- در پدیده ی پراکندگی Compton بخشی از انرژی پرتو ورودی (متلاقی: incident) به این الکترون غیر استوار منتقل می شود.
- در پی این برهم کنش، الکترون غیر استوار از جای خود خارج میشود و پرتو X نیز با زاویه ی θ از مسیر اصلی خود منحرف میشود، مطابق شکل:

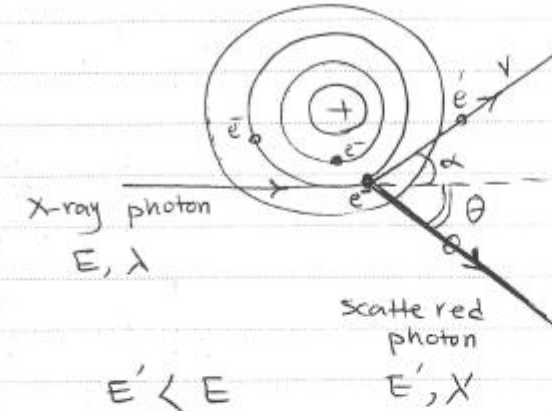
نمایش پراکندگی کامپتون

فوتون اشعه X، الکترون

اتم هدف را از جای کند و

خود در راستای متفاوتی

ادامه می دهد.

$\lambda' - \lambda = \frac{h}{m_0 c} (1 - \cos \theta)$

$$E' < E$$

$$\lambda' > \lambda$$

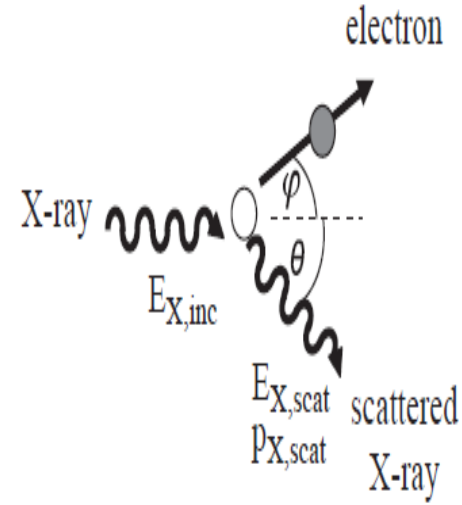
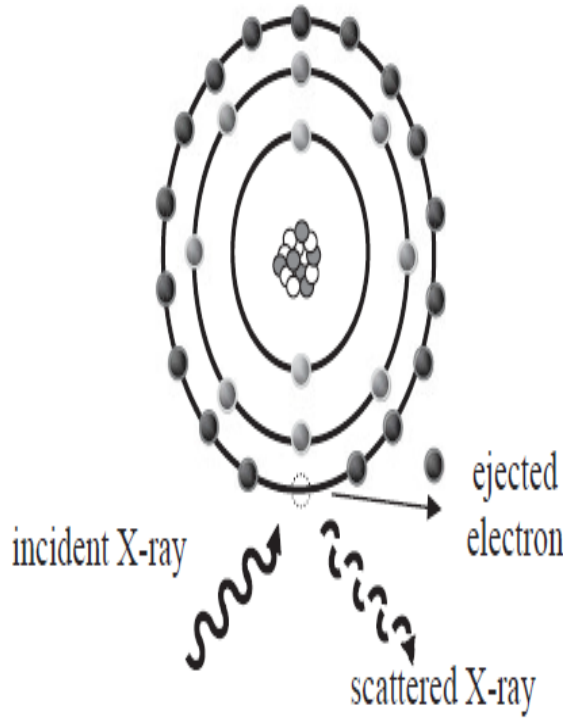
* در تمامی جنبه احتمال وقوع آن قابل توضیح است.

* انتشارش همی در تقویر برداری ایجاد می کند (اثر مزاحم در انرژی بالا)

$$E' = \frac{E}{1 + \frac{(1 - \cos \theta) E}{m_0 c^2}}$$

اثبات کنید

که هم الکترون در حالت سکون

اثبات

$$\begin{cases}
 E = E' + \overset{\text{مجموع انرژی}}{(m - m_0) c^2} & \text{اصل بقای انرژی} \\
 \frac{E}{c} = m v \cos \alpha + \frac{E'}{c} \cos \theta & \text{اصل بقای انرژی مرتب} \\
 \frac{E'}{c} \sin \theta = m v \sin \alpha
 \end{cases}$$

$$m = \frac{m_0}{\sqrt{1 - \left(\frac{v}{c}\right)^2}}$$

$$m_0 = 9.1 \times 10^{-31} \text{ kg}$$

$$1 \text{ eV} = 1.6022 \times 10^{-19} \text{ joule}$$

$$h = 6.626 \times 10^{-34}$$

محاسبات پراکندگی کامپتون

- انرژی این پرتو X منحرف شده می تواند با استفاده از دو قانون بقای انرژی و بقای اندازه حرکت محاسبه شود، بدین ترتیب رابطه ی پراکندگی Compton استاندارد اختلاف طول موج پرتو X متلاقی (ورودی) و منحرف شده را به صورت زیر ارائه می نماید:

$$\Delta\lambda = \frac{h}{m_0c} (1 - \cos\theta),$$

- در این رابطه m_0 جرم الکترون، c سرعت نور و h نیز ثابت پلانک است.

ادامه ...

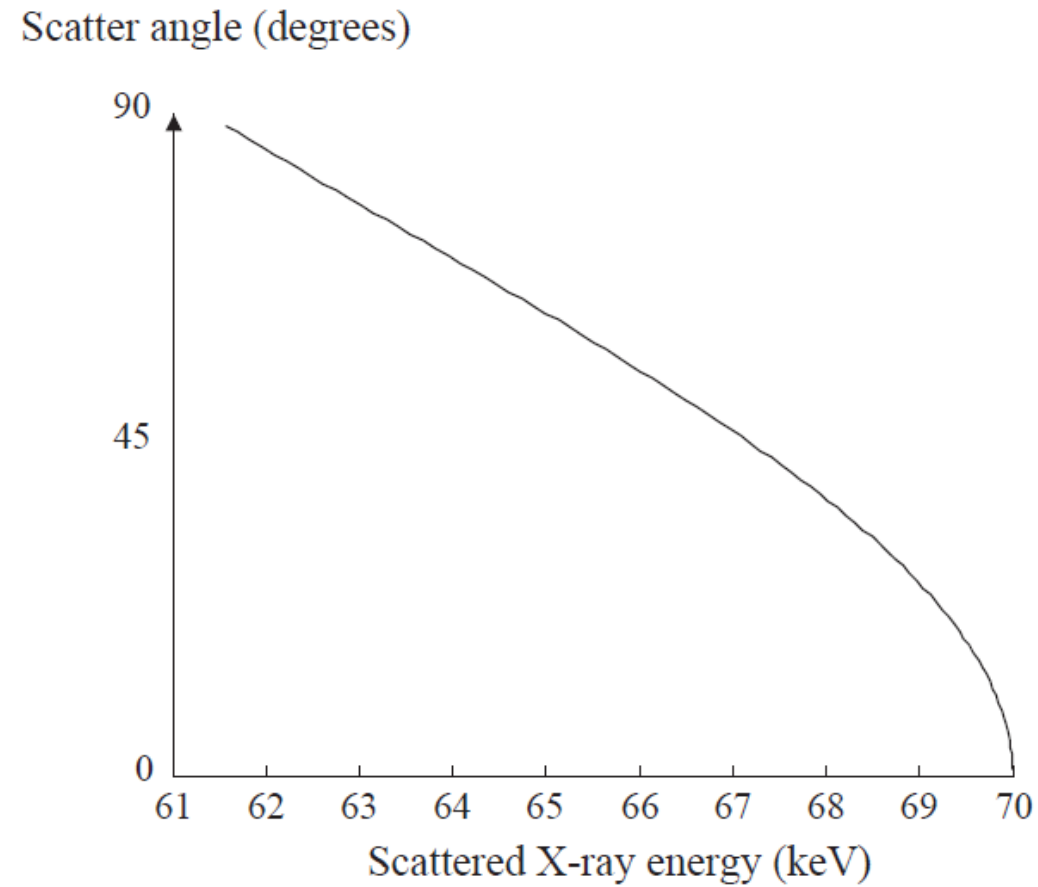
- تغییر در انرژی به سادگی از روی تغییر طول موج قابل محاسبه است:

$$\Delta E = E_{X,\text{inc}} - E_{X,\text{scat}} = \frac{hc}{\lambda_{\text{inc}}} - \frac{hc}{\lambda_{\text{scat}}}.$$

- به این ترتیب انرژی پرتو منحرف شده عبارت خواهد بود از:

$$E_{X,\text{scat}} = \frac{E_{X,\text{inc}}}{1 + \left(\frac{E_{X,\text{inc}}}{mc^2} \right) (1 - \cos\theta)}.$$

نمایش انرژی پرتوهای منحرف شده X بر حسب زاویه ی انحراف،
در انرژی 70 KeV

ادامه ...

- ملاحظه می شود که حتی در زوایای انحراف بزرگ، انرژی این پرتوهای منحرف شده به پرتو ورودی نزدیک است و احتمال عبور این پرتوها از بدن و برخورد با آشکارساز بسیار زیاد است.
- میدانیم که این امر به ایجاد سیگنالی ناخواسته در پیش زمینه ی تصویر و کاهش کنتراست می انجامد.
- همچنین اگر زاویه ی انحراف پرتوهای X خیلی بزرگ باشد ممکن است مسیر جدید سیر آنها به آشکارساز نرسد. در این حالت پرتو X به شدت تضعیف می شود.
- احتمال رخداد پدیده ی پراکندگی Compton نیز از عدد اتمی مستقل، با چگالی الکترون بافت متناسب و تا حد کمی به انرژی پرتوهای X ورودی، وابسته است.

نقش هر یک از دو سازوکار تضعیف پرتو X در بدن

- در انرژیهای پایین، پدیده ی غالب، پدیده ی فتوالکتریک است.
- از آنجا که عدد اتمی مؤثر استخوان تقریبا ۲ برابر بافت نرم است، تضعیف پرتو X در استخوان بسیار بیشتر از بافت نرم است و تضاد بسیار خوبی حاصل می شود.
- در انرژیهای بالاتر، تأثیر پدیده ی پراکندگی Compton اهمیت بیشتری یافته و چنانچه خواهیم دید، تضاد کاهش می یابد.

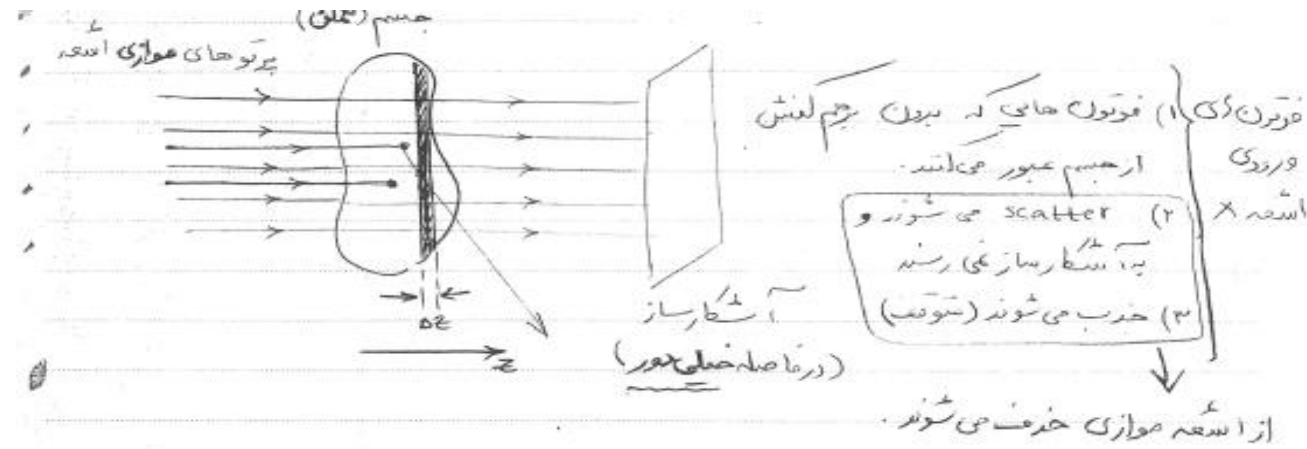
ضرایب تضعیف خطی و جرمی پرتو X

- بر اساس تجربیات آزمایشگاهی، ثابت شده است که تضعیف پرتوهای X در بدن، تابعیست نمایی از فاصله ی پیموده شده در بدن که با ضریب تضعیف خطی بافت (μ) مشخص می شود.
- مقدار μ به انرژی پرتوهای X نیز بستگی دارد.
- تعداد پرتوهای X گذرکرده از ضخامت مشخص X از بافت را می توان به صورت:

$$N = N_0 e^{-\mu(E)x},$$

بیان کرد که N_0 تعداد اولیه ی پرتوهای X ورودیست.

فرمول بندی تضعیف در اشعه موازی

برای منحنی به ضخامت Δz :

$$\Delta N = N_{out} - N_{in}$$

اگر $N_{out} > N_{in}$ به ترتیب فوتون‌های موجود در رشته اشعه موازی ورودی و خروجی باشد

$$\Delta N < 0$$

$$\Delta N \propto N \Delta z$$

در حالت دیفرانسیلی

$$dN = -\mu N dz$$

$$\int_{N_i}^{N_o} \frac{dN}{N} = -\mu \int_0^z dz$$

μ : ضریب تضعیف خطی
واحد $(\frac{1}{cm})$ دارد

μ وابسته به جسم

دارد به انرژی فوتون و نوع ماده

$$N_o = N_i e^{-\mu z} = N_i e^{-\int \mu dz}$$

در زیرشکی ما معمولاً با شدت اشعه سروکار داریم و نه با تعداد فوتون‌ها

انرژی هر فوتون

$$I = \frac{\text{توان}}{\text{سطح}} = \frac{N \times K}{\text{زناك} \times \text{سطح}} \quad (\text{میزان فوتون‌های يك انرژی})$$

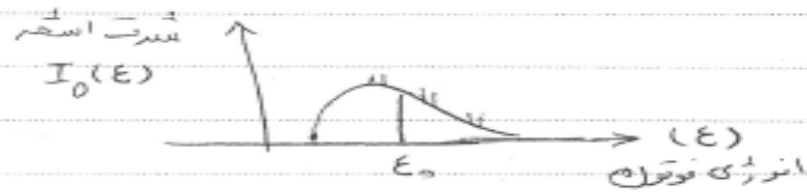
$$I_o = I_i e^{-\mu z}$$

فرم کلی

$$I_o = I_i e^{-\mu z}$$

برای فوتون‌های تک انرژی

اما در حقیقت لامپ اشعه X تک انرژی نیست و طیف دارد.

$$\frac{I_d(x_d, y_d)}{I_i(x_i, y_i)} = \int I_0(E) e^{-\int \mu(x, y, z; E) dz} dE$$

برای طیف کلی:

μ هم وابسته به انرژی فوتون است.

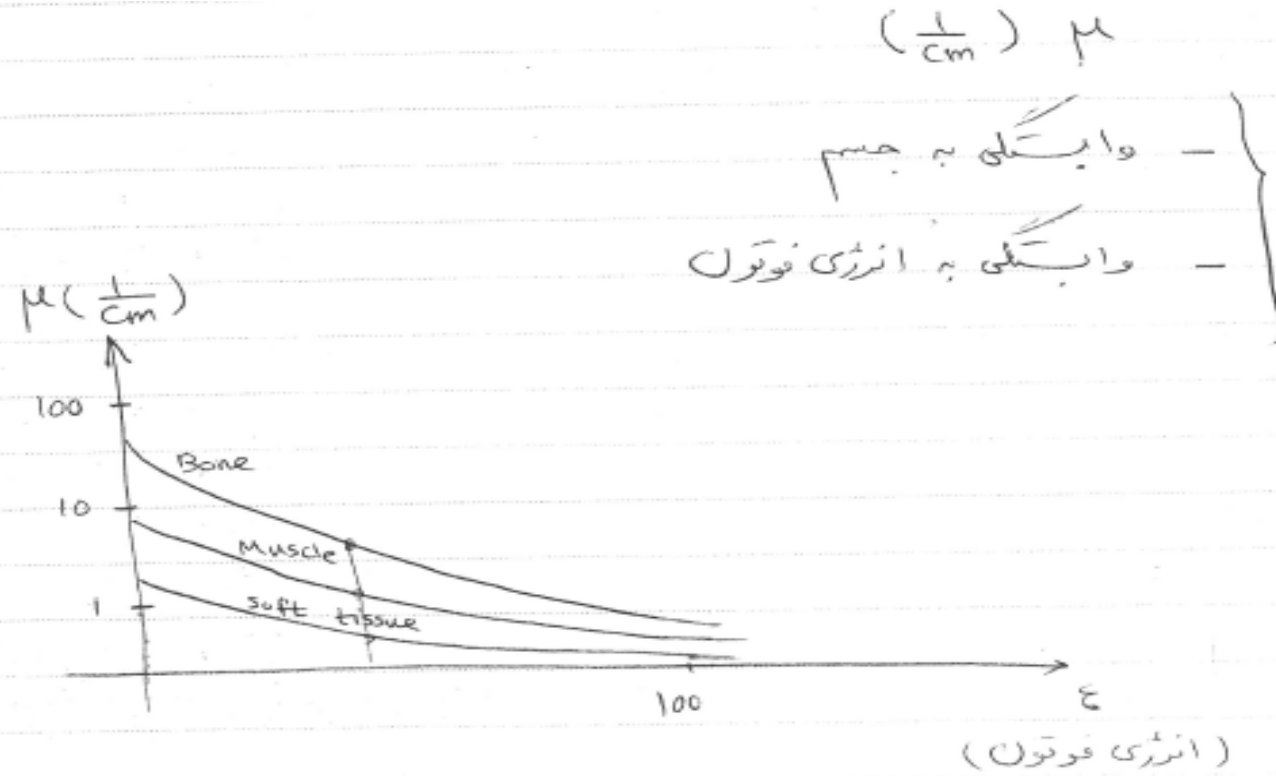
شدت در آشکارساز: $I_d(x_d, y_d)$
 شدت اشعه ورودی (طیف ورودی): $I_i(x_i, y_i)$

transmission = $t(x, y; E_0)$

$$= \frac{I_d(x, y; E_0)}{I_0(x, y; E_0)} = e^{-\int \mu(x, y, z; E_0) dz}$$

جسم نازک یا خنثی هوا $\rightarrow e^{-\int \mu dz} = e^0 = 1 \rightarrow \text{transmission} = 100\%$
 $\mu = 0$ $dz \approx 0$

ضریب تضعیف خطی

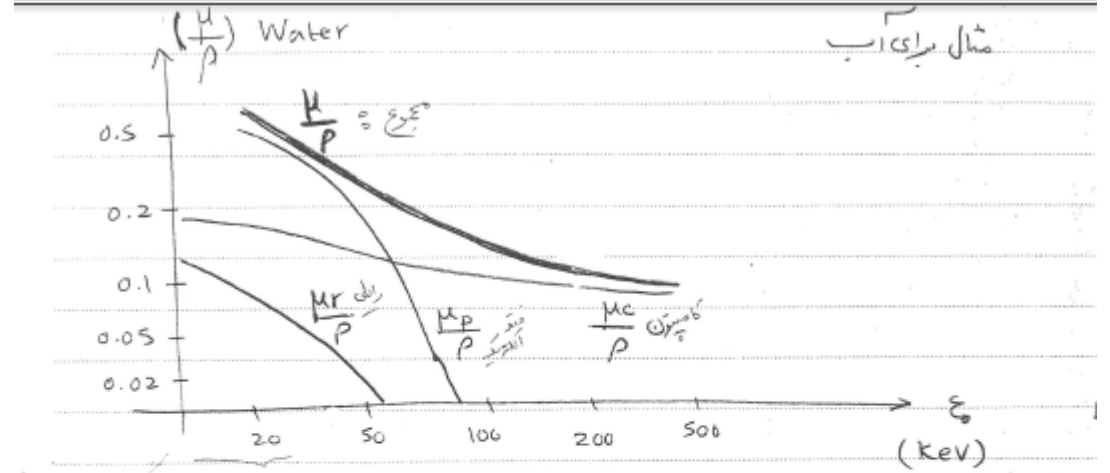
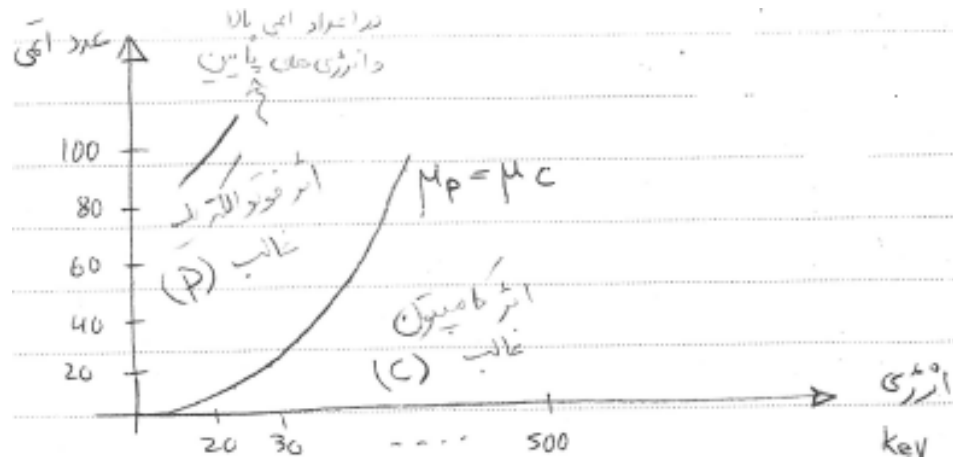
انرژی های ضعیف یا کم برای تصویربرداری مناسب نیستند چون ضریب تضعیف اشعه X در آنها بسیار پایین است ← بافت transparent

ضریب تضعیف حجمی

$\left(\frac{\mu}{\rho}\right)$: Mass attenuation coefficient $\left(\frac{\text{cm}^2}{\text{g}}\right)$

(دلیل با کرمات تغییر می کند مثل ۲۱) فاشی از جذب فاشی از

5. 2. μ_c Compton scattering μ_p Photoelectric effect μ_r Rayleigh scattering

$$\frac{\mu}{\rho} = \frac{\mu_c}{\rho} + \frac{\mu_p}{\rho} + \frac{\mu_r}{\rho}$$

The essentials of medical imaging physics

احتمال وقوع $\frac{\mu_r}{\rho}$ یا افزایش انرژی کاهش می یابد و $\frac{\mu_e}{\rho}$ باقی می ماند

* در مصاد با عدد آبی بالا پیرده خد فو تو الله رب غالب است $\frac{2}{E^3}$ اصل با عدد

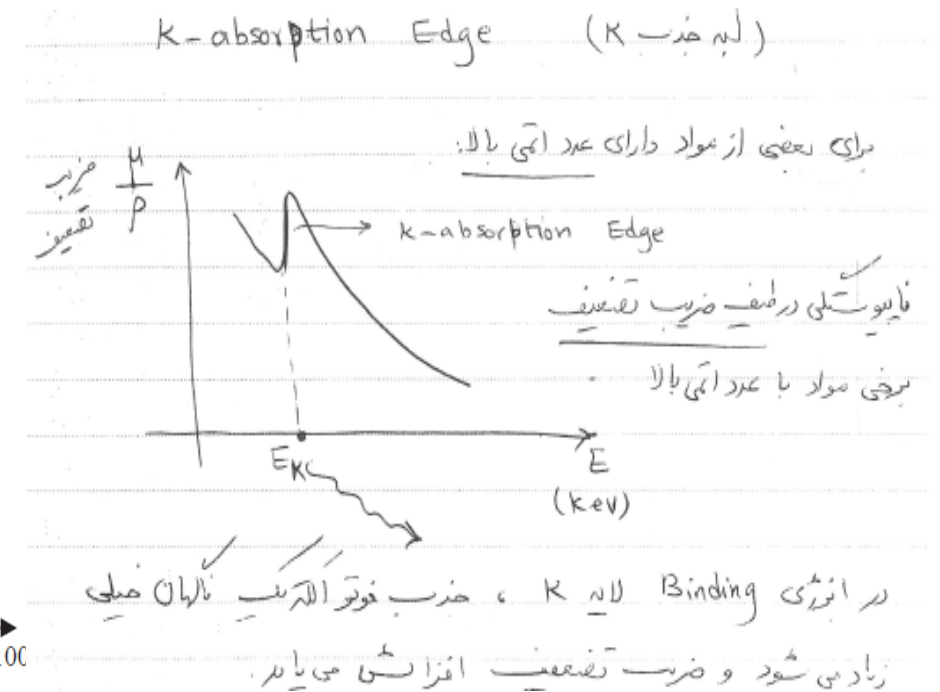
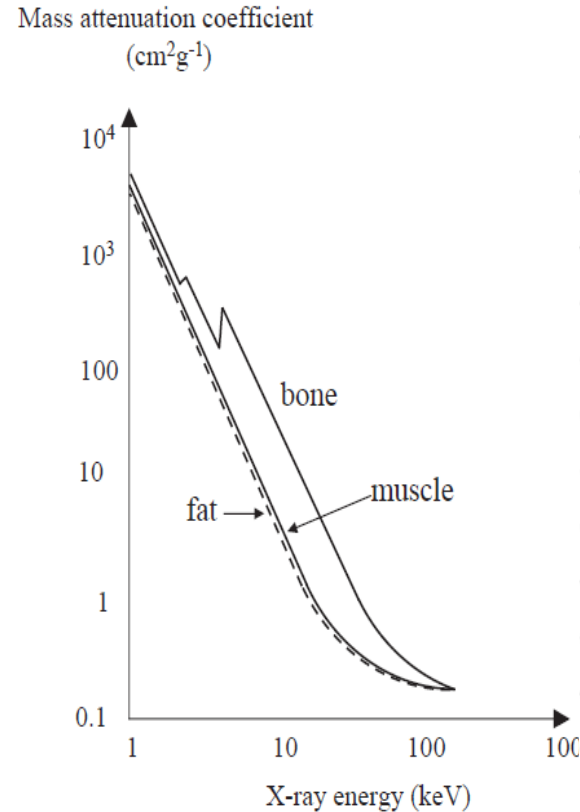
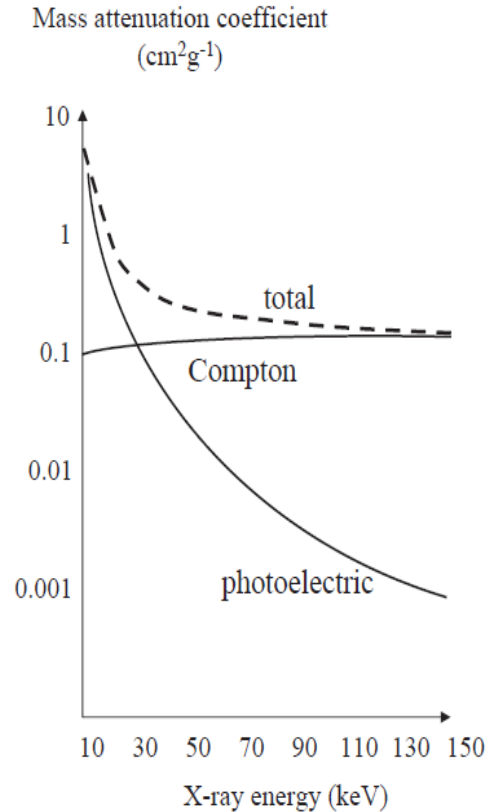
ادامه ...

- μ نیز حاصل جمع تضعیف حاصل از پدیده ی فتوالکتریک و پراکندگی Compton خواهد بود:

$$\mu(E) = \mu(E)_{\text{photoelectric}} + \mu(E)_{\text{Compton}}.$$

- یادآور می شود که تضعیف پرتوهای X در بدن معمولا با ضریب تضعیف جرمی بیان می شود: μ/ρ و واحد آن نیز عبارتست از: cm^2g^{-1} .
- در شکل تأثیر نسبی دو پدیده ی فتوالکتریک و پراکندگی Compton براساس انرژی پرتوهای ورودی مشاهده می شود.
- چنانچه قبلا نیز ذکر شد پدیده ی فتوالکتریک در انرژیهای پایین و پراکندگی Compton در انرژیهای بالا اهمیت بیشتری دارند.

ضرایب تضعیف بافتهای مختلف بر حسب انرژی پرتوهای X ورودی

ادامه ...

- همچنین در شکل فوق، ضریب تضعیف جرمی استخوان، بافت نرم و چربی بر اساس انرژی پرتوهای X ارائه شده است.
- در انرژیهای اندک، استخوان با اختلاف زیاد بالاترین ضریب تضعیف جرمی را دارد. دلیل این امر نیز غالب بودن تضعیف فتوالکتریک در انرژیهای پایین و عدد اتمی مؤثر بالای استخوان در قیاس با بافت نرم و چربی است.
- چنانچه انرژی پرتوهای ورودی افزایش یابد، مقدار ضرایب تضعیف جرمی برای همه ی بافتها به شدت کاهش می یابد.
- در پرتوهای X با انرژی بالاتر از 80 KeV، ضریب تضعیف استخوان حدوداً ۲ برابر ضریب تضعیف بافت نرم است. اختلاف اندکی نیز بین ضریب تضعیف بافت نرم و چربی وجود دارد، چرا که عدد اتمی آنها به یکدیگر نزدیک است.

پدیده ی لبه های K

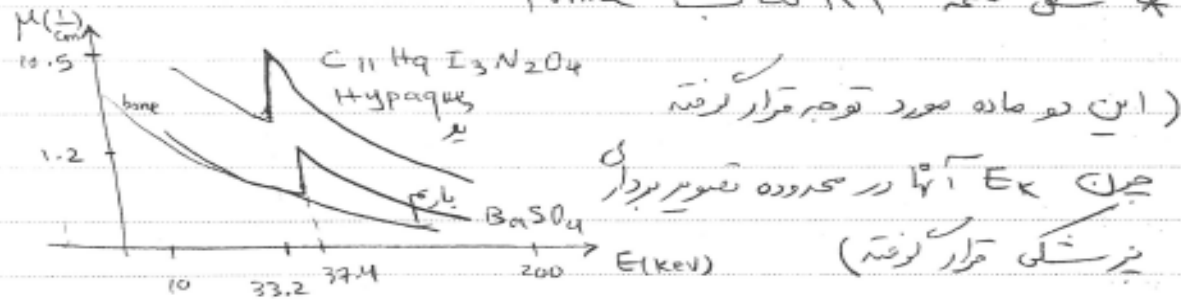
- ویژگی مهمی که در شکل فوق وجود دارد، لبه های تیز ضریب تضعیف استخوان در دو انرژی مجزاست. این پدیده به لبه های K موسوم است.
- در انرژی خاصی که تقریباً برابر (بالاتر با فاصله ای بسیار کم) با سطح انرژی لایه ی K از اتم کلسیم (موجود در استخوان) است، احتمال رخداد برهم کنش فتوالکتریک ۵ تا ۸ برابر افزایش می یابد و شاهد افزایش بسیار شدید ضریب تضعیف استخوان در این محدوده ی انرژی خواهیم بود.
- می توان نشان داد بدون وجود این پرشها، ضریب تضعیف استخوان نیز خیلی شبیه بافتهای نرم (ماهیچه و چربی) می شد.
- پدیده ی لبه های K از اهمیت فوق العاده ای در طراحی مواد حاجب و آشکارسازهای پرتو X برخوردار است.

مواد حاجب کنتراست

یُد ۱: $E_K = 33.2 \text{ Kev} \leftarrow (Z=53) \text{ I}$

باریم: $E_K = 37.4 \text{ Kev} \leftarrow (Z=56) \text{ Ba}$

* شکل صنفه ۱۴۳ کتاب Prince

در برخی بافت ها، کنتراست ذاتی کم است و برای بالا بردن ضریب تضعیف

از ماده حاجب استفاده می شود. یُد و باریم ضریب تضعیف بالایی دارند.

در اصطلاح می گویند: برو عکس رنگی بگیر. (یعنی تصویربرداری از صنفه X با سوار حاجب

مشقات یُد در عروق جذب می شوند و از طریق سیستم ادراری دفع می شوند.

مجموعشان در سیستم ادراری تصویربرداری

مولود کاربرد مشقات باریم (به عنوان ماده حاجب) در تصویربرداری:

معاینه مده کوارشی و روده

لایه نیم مقدار (Half-value layer)

- همچنین ماهیت تضعیف کنندگی بافت می تواند برحسب کمیتی موسوم به لایه ی نیم مقدار (Half-value layer) نیز بیان شود.
- لایه ی نیم مقدار (HVL) آنچنان که از اسم آن نیز بر می آید، ضخامتی از بافت است که پس از طی آن، شدت پرتو X به نصف مقدار اولیه ی آن کاهش می یابد.
- مقدار HVL بر حسب $\ln 2 / \mu$ بیان می شود.
- در انرژی 100 KeV، HVL ماهیچه 3.4 cm و استخوان 2.3 cm است.
- در انرژی 30 KeV مورد استفاده در ماموگرافی، این مقادیر به ترتیب به 1.8 cm و 0.4 cm تقلیل می یابند.

مثال ۱.

- فرض کنیم ضخامت قفسه سینه برابر با 20 cm باشد. چه درصدی از پرتوهای X دارای انرژی 70 KeV، تابانیده شده به قفسه ی سینه از آن عبور می کنند، چنانچه بدانیم:
  - ضخامت ماهیچه در قفسه سینه، 16 cm و مقدار HVL آن نیز 3.5 cm است،
  - ضخامت استخوان در قفسه سینه، 4 cm و مقدار HVL آن نیز 1.8 cm است.

حل: ضریب μ را برای هریک از دو بافت محاسبه میکنیم:

$$\mu_{\text{muscle}} = \ln 2 / 3.5 \approx 0.2 \text{ cm}^{-1}, \mu_{\text{bone}} = \ln 2 / 1.8 \approx 0.4 \text{ cm}^{-1}$$

$$N_1 / N_0 = \exp (-0.2 \times 16) = 0.04, N_2 / N_1 = \exp (-0.4 \times 4) = 0.2$$

$$\text{Passed x-ray: } 100 (0.04 \times 0.2) = 0.8\%$$